

**AGROTEXNOLOGIYALAR RAQAMLASHISHI SHAROITIDA
BOG'DORCHILIK TERMINOLOGIYASINING YANGILANISHI:
NEOLOGIZMLAR VA O'ZLASHMALAR TAHLILI**

Diyarov Akmal To'lqin o'g'li

*Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada agrotexnologiyalar raqamlashishi sharoitida o'zbek tilidagi bog'dorchilik terminologiyasining yangilanish jarayoni tahlil qilinadi. Yangi tushunchalarning nomlanish yo'llari (to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish, kalkalash, so'z yasash, ma'no kengayishi, qisqartmalar) tasniflanadi, ingliz va rus tillarining ta'siri yoritiladi. Variantlilik, sinonimiya va terminlarning tizimsizligi kabi muammolar ko'rsatilib, yangi termin yaratish va o'zlashmalarni tartibga solish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: bog'dorchilik terminologiyasi, neologizm, o'zlashma, kalka, raqamli agrotexnologiyalar, termin yaratish, o'zbek tili.

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda: sensorlar yordamida tuproq namligini o'lchash, tomchilatib sug'orishni avtomatlashtirish, dronlar orqali kuzatuv va purkash, sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida monitoring, mobil ilovalar bilan boshqaruv. Bu jarayon bog'dorchilikka ham kirib bormoqda, intensiv va o'ta intensiv bog'lar barpo etilmoqda. Yangi texnologiyalar bilan birga yangi tushunchalar paydo bo'ladi, ularni nomlash uchun esa yangi terminlar zarur. Natijada bog'dorchilik terminologiyasi tezlik bilan kengayib, uning tizimi o'zgarmoqda. Bu hodisani tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish dolzarb ahamiyatga ega, chunki terminologik tizimning ilmiy asoslangan rivoji soha mutaxassislari, tarjimonlar va ta'lim sohasi uchun muhimdir.

Terminologiya nazariyasida yangi tushunchalarning nomlanishi uchta asosiy yo'l bilan amalga oshadi: mavjud so'zning ma'nosini kengaytirish, mavjud til materialidan yangi so'z yoki birikma yasash va boshqa tildan o'zlashtirish (Cabré, 1999; Superanskaya va boshq., 1989). Neologizm deganda yangi paydo bo'lgan va hali til jamoasida to'liq o'rnashmagan so'z yoki ma'no tushuniladi (Algeo, 1991). O'zlashma esa boshqa tildan o'tgan va ma'lum darajada o'zlashtirilgan leksik birlik bo'lib, uning moslashishi fonetik, grammatik va semantik darajalarda kechadi (Haspelmath va Tadmor, 2009). Terminologik neologizmlar umumiy neologizmlardan farqli o'laroq, aniqlik, bir ma'nolilik va tizimlilik talablariga javob berishi kerak (Grinev-Grinevich, 2008).

Bog'dorchilik leksikasining tarixiy qatlamlari turkiy, fors-tojik va arab so'zlaridan iborat bo'lib, XX asrda unga rus tili orqali baynalmilal terminlar qo'shilgan edi. Hozirgi raqamlashish davrida asosiy ta'sir manbai ingliz tili bo'lib, ko'p terminlar ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri yoki rus tili vositasida kirib kelmoqda. Shu sababli yangi terminlar o'zbek tilida bir necha shaklda uchrashi mumkin. Bu maqolada dastlabki kuzatuvlarga tayanib, yangi terminlarning asosiy turlari tavsiflanadi; keltirilgan misollar kelgusida korpus ma'lumotlari asosida chastota bo'yicha tekshirilishi lozim.

Bu holat muallifning o'zbek va ingliz tillaridagi bog'dorchilik terminlariga bag'ishlangan dissertatsiyasi ma'lumotlari bilan ham tasdiqlanadi (Diyarov, 2026). Unga ko'ra, *O'zbek tilining izohli lug'atining* 2, 5 va 6 jildli nashrlarida bog'dorchilik terminlari soni mos ravishda 125, 298 va 326 tani tashkil etadi, ya'ni soha leksikasi lug'atlarda izchil kengayib borgan. Dissertatsiyaga ilova qilingan taxminan 500 birlikdan iborat ingliz-o'zbek terminlar ro'yxatida zamonaviy texnologik tushunchalar ham aks etgan: *drip irrigation – tomchilatib sug'orish, monitoring – monitoring, mulching – mulchalash, fertigation – sug'orish bilan o'g'itlash*. Ingliz tilida yangi terminlar asosan qorishma (blend) usulida yasalgan: *hydroponics, permaculture, aquaponics, fertigation, biochar*.

Bog'dorchilikda yangi tushunchalar bir necha tematik guruhda to'planadi. Birinchi guruhga yangi turdagi bog' va yetishtirish usullari kiradi: *intensiv bog', o'ta intensiv bog', shpalerli bog', klonli payvandtag, gidroponika*. Ikkinchi guruh sug'orish va oziqlantirish texnologiyalari bilan bog'liq: *tomchilatib sug'orish, fertigatsiya, mulchalash*. Uchinchi guruhga raqamli vositalar va monitoring terminlari kiradi: *sensor, dron, agrodron, GPS, monitoring, mobil ilova, ma'lumotlar bazasi*. To'rtinchi guruh tashkiliy-iqtisodiy tushunchalarni qamrab oladi: *klaster, kooperatsiya, hosildorlik ko'rsatkichi, agrobiznes*. Bu guruhlar terminologik tizimning ichki tuzilishini ko'rsatadi: ularning ayrimi mavjud so'zlarning yangi ma'no kasb etishidan, ayrimi esa tashqi manbalardan o'zlashtirishdan hosil bo'lgan.

O'zlashtirish yo'llari turlicha. Ayrim terminlar fonetik va grafik jihatdan moslashtirilgan holda deyarli o'zgarishsiz qabul qilingan: *dron, sensor, monitoring, fertigatsiya, gidroponika*. Ular ko'pincha baynalmilal xarakterga ega bo'lib, bir tushunchani aniq va qisqa ifodalaydi. Boshqalari kalkalash yo'li bilan yaratilgan, ya'ni xorijiy birikmaning har bir qismi o'zbekcha so'z bilan almashtirilgan: *tomchilatib sug'orish* (drip irrigation), *aqlli sug'orish* (smart irrigation), *aniq dehqonchilik* (precision agriculture). Uchinchi yo'l – mavjud o'zbekcha so'zlarning ma'no jihatidan kengayishi: dastlab daraxt shoxiga nisbatan qo'llangan *tarmoq* so'zi hozir aloqa va sug'orish tarmoqlarini ham bildiradi, *bulut* so'zi esa *bulutli saqlash* birikmasida ma'lumotlarni saqlash tizimini anglatadi. To'rtinchi yo'l – o'zbekcha va xorijiy elementlarning birikishi (gibrid shakllar): *agrodron, dronli purkash, raqamli bog', mobil ilova*.

Yuqoridagi kuzatuvlarni quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin:

Nomlanish usuli	Misollar	Izoh
To'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish	<i>dron, sensor, fertigatsiya, gidroponika</i>	baynalmilal, fonetik moslashgan
Kalkalash	<i>tomchilatib sug'orish, aqlli sug'orish, aniq dehqonchilik</i>	ingliz birikmalarining tarjimai
Ma'no kengayishi	<i>tarmoq, bulut</i>	mavjud so'zning yangi ma'no kasb etishi
Gibrid shakllar	<i>agrodron, dronli purkash, raqamli bog'</i>	o'zbekcha va xorijiy elementlar birikuvi

Nomlanish usuli	Misollar	Izoh
Qisqartmalar	<i>GPS, NDVI, IoT</i>	asosan lotin yozuvida, ingliz tilidan
Rus tili orqali kirganlar	<i>shpaler, mulchalash</i>	XX asr terminologik qatlami davomi

Jadvaldan ko'rinadiki, hozirgi bosqichda bir nomlanish usuli ustun emas: o'zlashtirish, kalkalash va ma'no kengayishi parallel kechmoqda. Bu esa terminologik tizimda bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Birinchi muammo – variantlilik va sinonimiya. Bir tushuncha ikki yoki undan ortiq nom bilan ataladi: dron va uchuvchisiz uchish apparati, mulchalash va yerni qoplash kabi variantlar parallel qo'llanadi. Ikkinchi muammo – imlo va grammatik moslashuvning bir xil emasligi: *agrotexnologiya* va *agro-texnologiya* kabi yozilish farqlari, o'zlashma so'zlarga o'zbekcha qo'shimchalarning qo'shilish tartibi (*mulchala-moq, monitoringga olmoq*) hali to'liq barqarorlashmagan. Uchinchi muammo – kalkalarning aniq emasligi: masalan, *aqlli sug'orish* birikmasidagi "aqlli" so'zi inson xususiyatini bildiradi, bu esa ilmiy terminda ma'noni noaniq qiladi; *smart* so'zining aniq texnik mazmuni (avtomatik boshqariladigan) tarjimada yo'qolishi mumkin. To'rtinchi muammo – qisqartmalarning o'zbekcha izohsiz qo'llanishi, natijada ular faqat tor mutaxassislarga tushunarli bo'ladi.

Variantlilikning shunday namunalarini dissertatsiya materiallarida ham ko'rish mumkin: *fertigation* termini o'zbek tilida baynalmilal shaklda ham, *sug'orish bilan o'g'itlash* tarzida ham berilgan, *biochar* uchun esa baynalmilal shakl bilan bir qatorda *bioko'mir* kalkasi uchraydi (Diyarov, 2026). Bu holat variantlarni tartibga solish uchun lug'at va korpus asosidagi tavsiyalar zarurligini ko'rsatadi.

Bu muammolarni hal etishda yangi terminlarni yaratish va o'zlashmalarni tartibga solishning bir necha tamoyiliga tayanish maqsadga muvofiq (Sager, 1990; Cabré, 1999). Birinchidan, termin tushunarli va tizimli bo'lishi, sohadagi boshqa terminlar bilan modeli bog'lanishi kerak: masalan, *-lash, -chilik, -gich* qo'shimchalari asosida *mulchalash, dehqonchilik, purkagich* kabi shakllarni yasash mumkin. Ikkinchidan, qisqalik va talaffuz qulayligi ta'minlanishi lozim. Uchinchidan, hamma tilda mustahkam o'rnashgan baynalmilal terminlar (*sensor, monitoring*) o'zbek tiliga keraksiz tarjima qilinmasdan, imlo qoidalariga moslab qabul qilinishi mumkin. To'rtinchidan, tarjima orqali yaratilgan terminlar ma'no jihatidan aniq bo'lishi va ularning ilmiy ta'rifi lug'atda berilishi kerak. Beshinchidan, bir tushuncha uchun yagona shakl tanlash maqsadida terminlar elektron lug'at va korpus asosida kuzatilib, soha mutaxassislari ishtirokida standartlashtirilishi lozim.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, agrotexnologiyalar raqamlashishi bog'dorchilik terminologiyasining yangilanishiga kuchli turtki bermoqda. Yangi terminlar asosan ingliz va rus tillaridan o'zlashtirish, kalkalash, ma'no kengayishi va gibril shakllarning yaratilishi orqali shakllanmoqda. Terminologik tizimning barqaror va tushunarli bo'lishi uchun variantlilikni kamaytirish, yangi terminlarni tizimli yaratish va ularni lug'at hamda korpus asosida tartibga solish zarur. Kelgusi tadqiqotlarda keltirilgan misollarni matbuot, me'yoriy hujjatlar va ilmiy matnlar korpusida chastota bo'yicha tekshirish ishning ilmiy asoslilikini oshiradi.

1. Algeo, J. (ed.) *Fifty Years among the New Words: A Dictionary of Neologisms, 1941–1991*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
2. Cabré, M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
3. Diyarov A. T. *O'zbek va ingliz tillaridagi bog'dorchilik terminlarining semantikasi, o'zaro tarjimasi va lug'atlarda berilishi: filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.* Andijon: Andijon davlat chet tillari instituti, 2026.
4. Grinev-Grinevich S. V. *Terminovedenie*. Moskva: Akademiya, 2008.
5. Haspelmath, M., Tadmor, U. (eds.) *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2009.
6. Sager, J. C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: John Benjamins, 1990.
7. Superanskaya A. V., Podolskaya N. V., Vasilyeva N. V. *Obshchaya terminologiya: Voprosy teorii*. Moskva: Nauka, 1989.
8. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildlik. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.